

Reflexions a l'entorn d'una commemoració

Francesc Quílez Corella

Cap del Gabinet de Dibuixos i Gravats del Museu Nacional d'Art de Catalunya

ORCID - <https://orcid.org/0000-0001-8092-0680>

DOI - <https://doi.org/10.56349/emblecat.245>

La commemoració del 150 aniversari de la mort del pintor reusenc, Marià Fortuny i Marsal (Reus, 1838- Roma, 1874), és una oportunitat per retre homenatge i revisitar l'obra de qui va ser considerat el millor pintor català del segle XIX i el més internacional de tot el període.

La ciutat de Reus, com a vila natal del pintor, capitalitza la major part de les activitats programades, entre les quals destaquen la celebració de dues exposicions temporals. Dedicada a abordar la relació de Fortuny amb la pràctica del dibuix, la inauguració de la primera està prevista pel dia 28 de novembre de l'any 2024 i inclourà una selecció d'obres (dibuixos i gravats) de col·leccions públiques (Museu Nacional d'Art de Catalunya i Museu de Reus). El relat vol posar en valor l'aportació de Fortuny a la pràctica del dibuix i reivindicar la importància que, per a la seva identitat creativa, va tenir la seva prolífica activitat com a dibuixant, fins al punt d'esdevenir un dels representants més conspicus d'aquesta disciplina. La selecció inclourà un gran nombre de peces, algunes d'elles inèdites o poc vistes i deixarà de banda les composicions més icòniques, especialment els seus treballs a l'aquarel·la que són aquelles que més van contribuir al seu reconeixement reputacional, però, també són les més conegudes. Programada per al 14 de setembre de l'any 2025, a més de clausurar les mostres expositives, la segona plantejarà l'estreta relació que l'artista va mantenir amb la natura i es podrà contemplar un conjunt important d'obres (pintures, dibuixos i gravats), tant de col·leccions públiques, com privades, moltes d'elles inèdites o molt poc vistes a Catalunya. A diferència de la primera, aquesta darrera construirà un relat molt inesperat sobre la destacada influència d'un entorn físic que, a contracorrent del que ha fixat la historiografia, va adquirir una dimensió constructiva molt rellevant i va tenir un pes específic molt important en la seva carrera com a pintor.

Les mostres es complementaran amb un cicle de conferències localitzades a les ciutats en les quals Fortuny va viure o va treballar. Des del mes de desembre del 2024, fins al mes de novembre del 2025, les ciutats de Reus, Barcelona, Roma, Madrid, Granada, Sevilla, Almeria, París, Nàpols, Tànger, Tetuan i Venècia donaran acollida a un gran nombre d'especialistes, estudiosos i persones fascinades per la seva obra, que faran aportacions a l'entorn d'aspectes temàtics molt variats que ajudaran a configurar la imatge d'un creador molt singular i molt polifacètic.

El cicle de conferències transitarà per aquelles ciutats amb les quals l'artista va mantenir un fort vincle creatiu i sentimental. Es tracta de posar en valor la seva gran aportació a la vida artística europea, reconeixent el seu mèrit, talent i originalitat i realitzant aquest exercici

sense deixar-nos endur per un excés de sentimentalisme, ni un sentiment de melangia acrítica. Tot el contrari, el que es pretén és revisitar la seva producció i realitzar noves lectures que ajudin a entendre-la amb una mirada contemporània, a actualitzar-la, sense abusar dels apriorismes, desprenent-la dels arcaïsmes atàvics i amb el desig d'acostar-la a les noves generacions perquè puguin gaudir de la seva obra en tota la seva plenitud i sense prejudicis.

El recorregut per aquesta geografia sentimental tractarà d'establir un fil invisible que connecti aquells llocs que van formar part de la seva vida professional i que van dibuixar un recorregut de gran abast internacional. Ni que sigui de manera subtil, a la seva obra es percep el pes específic que va tenir aquesta topografia en el seu creixement creatiu. Per la seva retina va desfilar els carrers, les places, les gentes que li van servir de nutrient per alimentar un imaginari molt fecund que va saber transcendir la representació realista i superar les característiques d'una obra percebuda en termes preciosistes i virtuoses. Lluny d'acomodar-se al tòpic pintoresc, a les imatges icòniques d'aquests espais emblemàtics o a les cites retòriques de tipus monumental, esperonat per aquestes imatges, per les impressions visuals rebudes, Fortuny va convertir la pintura en l'únic tema de la seva vida. Amb aquest exercici metapictòric, a més de canalitzar les pulsions creatives, l'autor va liderar un corrent de renovació pictòrica que va posar les bases d'un procés d'emancipació de l'univers pictòric. En aquesta nova cosmovisió les imatges d'aquestes realitats geogràfiques apareixien mesclades amb records, evocacions, sensacions, sensibilitat emotiva i llaços afectius amb el paisatge i el paisanatge.

Amb la seva proposta estètica, el reusenc va saber avançar-se al seu temps i consolidar el model de l'artista itinerant, cosmopolita, transfronterer i internacionalista. A totes aquestes ciutats assistim a un fenomen d'interrelació, d'intercanvi i amb una influència que es va veure reflectida en una doble direcció, la que va del subjecte a l'espai físic i a la inversa. És evident que Fortuny va deixar una empremta en aquells llocs en els quals va residir, però, al mateix temps, en la seva obra es percep l'influx d'una geografia amb la qual va mantenir un idil·li sentimental. Amb totes aquestes poblacions va saber teixir grans complicitats i elles són testimoni de les seves aspiracions, anhels, desitjos i també de les inevitables frustracions.

És obvi que la sobtada i inesperada mort de Fortuny, el 21 de novembre de l'any 1874, no hauria de constituir un motiu de celebració. Tanmateix, es tracta de capgirar el fet luctuós per incidir en la idea de com el seu ric i extraordinari llegat patrimonial ha contribuït a la desaparició prematura d'un artista. La prolífica activitat que va desplegar neutralitza qualsevol temptació de caure en la melangia o en la resignació. La millor manera de retre homenatge a una vida consagrada a la creació, a la recerca permanent d'estímul visual i d'afirmació de l'acte creatiu és la de valorar una obra que encara contribueix a generar emocions estètiques i a desvetllar la nostra capacitat de sorpresa. Pocs creadors com Fortuny han sabut transcendir el pas del temps i donar autèntica significació a la divisa llatina, *Ars longa vita brevis*. Sense alterar l'aroma d'època, el seu ancoratge en valors i principis anacrònics, les seves composicions han sabut adaptar-se als canvis de gust i de tendències estètiques, fent possible la condició atemporal de la seva producció.

Ara, però, el que cal és obrir noves vies d'interpretació, donar noves eines, perquè les noves generacions també valorin i apreciïn la dimensió

de la seva aportació a la història de l'art i a la cultura catalana. Al capdavant, la gran pulsó existencial del reusenc va ser la d'establir un lligam permanent amb la creació artística i el seu únic tema va ser el de convertir l'experiència prosaica de la vida quotidiana en un gest simbòlic d'afirmació de l'activitat creativa. El seu activisme i proselitisme va consistir en transcendir la banalitat de l'existència i fer una afirmació de fe en la potencialitat de l'art com a eina de superació emocional.

En aquest sentit, l'aniversari obre l'oportunitat de redescobrir aspectes o facetes menys conegudes de l'autor, de superar determinades visions tòpiques i de plantejar-nos algunes preguntes, la resposta de les quals més que generar certeses absolutes, ens ha de servir per observar la complexitat i la riquesa de matisos que presenta una personalitat polièdrica, sovint contradictòria, vulnerable i que va viure en el marc mental de les vacil·lacions, dels dubtes, de les insatisfaccions, fins al punt de ser incapaç, molt sovint, de superar la permanent dialèctica existent entre el desig, entès com la pulsó de crear amb llibertat i donant resposta a les necessitats més íntimes, i la realitat, entesa com una imposició permanent que el va obligar a satisfer les obligacions i la demana d'un mercat àvid per posseir productes seus, adaptats a les característiques del model de la denominada fàbrica Fortuny.

Un dels objectius prioritaris de l'aniversari és el de trencar amb l'horitzó d'expectatives esperades i previsibles, per focalitzar la nostra observació en aspectes o temàtiques inexplorades o poc advertides tant pels especialistes, com pel gran públic. En definitiva, després de 150 anys i malgrat l'existència d'una extraordinària bibliografia, que certifica el bon estat de salut dels estudis i les investigacions que li han estat dedicades, pensem que cal efectuar noves lectures interpretatives, construir noves narratives que trenquin amb els apriorismes i els clixés preestablerts per una historiografia que encara continua repetint els mateixos models i esquemes metodològics, sense haver estat capaç de fer la pausa necessària per agafar impuls i fer un replantejament que ajudi a rellegir, en clau moderna i actual, una personalitat que continua envoltada d'una aura mitològica que ha condicionat la percepció tant de l'home, com de l'artista.

L'obra de l'artista es troba molt ben representada a les col·leccions públiques catalanes. En termes generals, som davant d'un conjunt únic que, amb el pas del temps, ha esdevingut un dels principals signes d'identitat de la política patrimonial desenvolupada per unes institucions públiques que van maldar per incorporar algunes de les seves produccions més emblemàtiques i van poder assolir aquest objectiu, gràcies a la col·laboració i la complicitat de la ciutadania. Es pot afirmar que algunes de les peces icòniques conservades, en espais, com per exemple el Museu Nacional d'Art de Catalunya i entre les quals, es poden esmentar: *La Batalla de Tetuan*, *El col·leccionista d'estampes*, *l'Odalisca*, *La Vicaria* o *Paisatge de Granada*, per citar-ne només algunes de les més destacades, han estat molt determinants per alimentar l'imaginari de les diferents generacions que han contemplat aquestes obres i han pogut gaudir amb el talent i la creativitat del pintor. Al costat d'altres artistes, Fortuny constitueix un dels principals actius del patrimoni públic català i és un dels autors que ha generat un major flux d'identificació empàtica entre les institucions i una ciutadania que va participar en l'empresa de recuperació de les principals fites del seu quefer, bona part de les quals es trobaven disseminades per col·leccions privades europees. Es pot afirmar, sense caure en exageracions, que la seva obra ha contribuït a la formació

sentimental i intel·lectual de diverses generacions que encara avui en dia continuen emocionant-se amb un talent i una sensibilitat extraordinaris.

Al capdavant, l'obra de Fortuny ha ajudat a configurar l'imaginari popular català i també ha contribuït a la formació sentimental tant de les generacions passades, com de les actuals, que han contemplat el seu treball amb un sentiment d'admiració profunda, fins al punt de convertir la seva figura en una dels referents més importants, precursor del fenomen d'internacionalitat de l'art català, com un creador que, malgrat el pas del temps, encara continua desvetllant l'interès del públic jove. Tanmateix, és cert que algunes de les seves temàtiques entren en col·lisió amb la sensibilitat i la mentalitat actual, especialment totes aquelles que es troben fonamentades en concepcions culturals i en valors obsolets.

Aquesta problemàtica que traspua algunes produccions, tant les vinculades al gènere orientalista, com al de casaques, ens obliga a reflexionar sobre els continguts ideològics d'uns treballs que no són innocus, ni neutrals, sinó que, en el cas de la pintura orientalista, reflecteixen una suposada superioritat moral de la societat occidental i una coartada estètica que emmascara unes relacions desiguals i una situació producte de la política expansionista de les societats europees, en el context del fenomen del colonialisme europeu. Les obres orientalistes de Fortuny, fonamentalment les més comercials, aquelles que van ser destinades per convertir-se en béns de consum cultural, beuen en les fonts d'una visió etnocèntrica i gens respectuosa amb el principi de la diversitat cultural. El reusenc va embolcallar aquests aspectes subjacents sobre una presència estètica visualment molt atractiva, amb l'objectiu d'incrementar els efectes de l'experiència estètica i provocar el plaer estètic, acostant-se a una mentalitat molt patriarcal, molt estesa en les societats occidentals.

Sens dubte, en termes formalistes, les composicions es presenten sota una aparença de bellesa, de perfecció, de preciosisme i d'elegància que ens genera una resposta automàtica de satisfacció. El consum burgès de l'exotisme orientalista també va respondre a unes motivacions de tipus social i cultural; d'alguna manera, desvetllen un comportament elitista de classe que demandava aquesta tipologia de productes, perquè s'adequava als seus gustos i perquè, a més de constituir un exercici voyeurista, especialment en la representació del motiu de *Odalisca*, com a figura totèmica de la cultura musulmana, interpretada en una forma cultural simbòlica, atès que projectava la misogínia d'una societat de tipus patriarcal, també va esdevenir un placebo per a neutralitzar la insatisfacció de l'home occidental. Aquesta mirada concupiscent i libidinosa, de la qual ja trobem referents en la literatura i la pintura del segle XIX i que es va consolidar amb l'expansió colonialista dels països europeus, va trobar en la pintura d'Ingres el seu millor intèrpret. El pintor francès va fixar l'estereotip d'una dona que exhibia la seva nuesa sense prejudicis, ni pretextos literaris o mitològics. Fortuny, amb la representació de la seva *Odalisca*, en un moment cronològic molt més tardà, la dècada de 1860, es va sumar a una moda que amb el pas dels anys va esdevenir un dels grans mites orientalistes, fins al punt de ser banalitzat per la pintura europea de finals del segle XIX. En el cas de Catalunya, hem d'atribuir al pintor anecdotista, Francesc Masriera, el mèrit de fer d'aquest motiu pictòric un dels emblemes més importants de la seva identitat pictòrica i de convertir-lo en una mena de fetitxe icònic destinat a satisfer els gustos estètics de la burgesia barcelonina.

Malauradament, malgrat mantenir un cert posicionament de respecte vers

els valors, la identitat i els usos i costums de la població marroquina, que es va traduir en una fecunda producció africanista, marcada pel principi del costumisme, especialment rellevant en les composicions dibuixades del primer viatge al Marroc, el cert és que amb la realització de la seva cèlebre *Odalisca*, Fortuny va acabar per acomodar-se i va fer una oberta concessió al clixé més convencional, aquell que mai va reflexionar sobre les conseqüències de perpetuar una iconografia de característiques humiliants i fonamentada en un substrat molt ideològic.

La irrupció del gènere orientalista a Catalunya és, en bona part, deutora de l'aportació de Fortuny. Amb la seva iconografia, il·lustrativa en el cas de la seva popular *Odalisca*, d'un determinat apropiacionisme cultural, fonamentat en una lectura tergiversada del món oriental, adequat a les necessitats estètiques d'una societat burgesa, el reusenc va consolidar una fórmula estereotipada i inversemblant de representar l'alteritat que va tenir molt èxit en la pintura catalana i espanyola de l'època. Amb el seu imaginari orientalista, molt adaptat a les demandes comercials del mercat, Fortuny va contribuir a eixamplar la distància cultural que separava Orient, d'Occident.

Al costat de l'anterior visió acomodada, *la Batalla de Tetuan* (Museu Nacional d'Art de Catalunya), malgrat aspirar a esdevenir una obra canònica del gènere històric, un autèntic *tour de force* pel seu autor, es rebel·la com una producció equívoca i contradictòria. En el context de la dialèctica entre països dominants i dominats, o en el marc del domini colonial de les potències europees, *la Batalla de Tetuan* és una obra que remarca les contradiccions d'un model, el del colonialisme espanyol, incapaç de formular un relat convincent que transmetés uns valors adaptats a les convencions d'una pintura d'història que aspira a difondre missatges ideològics inequívocs. L'aspiració de convertir-se en una obra programàtica no va reeixir perquè la pintura es troba mancada dels preceptes visuals i del sistema de valors característics de la pintura d'història: èpica, maniqueisme, heroisme. Tanmateix, aquestes mancances, algunes d'elles volgudes i d'altres accidentals, han estat determinants per transformar-la en una composició plena de suggeriments i d'un gran atractiu visual. D'altra banda, la pintura ens brinda una magnífica oportunitat per obrir el debat sobre la descolonització als museus, com una qüestió de plena actualitat que ens obliga a resignificar algunes produccions que van ser realitzades amb una òptica molt occidental, així com introduir nous relats que contribueixin a donar noves pautes interpretatives d'algunes d'aquestes obres que van néixer en el context de l'expansió colonialista de les potències occidentals.

El rerefons ideològic també es va manifestar en moltes de les seves produccions de gènere, conegudes, en termes populars i d'una forma molt despectiva, com a pintures de casacons, en clara al·lusió a la indumentària -la casaca- que vesteixen els protagonistes de composicions com, per exemple, a l'aquarel·la *El Contino*, considerada la primera incursió de l'autor en aquest camp temàtic, *El col·leccionista d'estampes*, *La Vicaria* o *l'Elecció de la model*, per esmentar algunes de les creacions més representatives d'aquest tipus.

Ara bé, malgrat tractar-se d'un pintor d'època i conrear algunes temàtiques pròpies del gust i la sensibilitat dels seus contemporanis, l'obra de Fortuny ha sabut transcendir la contingència temporal per transformar-

se en un símbol d'universalitat compartida. En aquest sentit, la ductilitat i versatilitat de les composicions ha facilitat la possibilitat de fer noves lectures interpretatives, que han permès fer un acostament amb una mentalitat i uns valors contemporanis. Aquestes noves mirades, més obertes a la sensibilitat actual, han permès superar els arcaïsmes atàvics i els clixés amb els quals s'ha jutjat la seva obra i també han contribuït a erradicar els prejudicis o la mirada displicent amb els quals s'acostumen a contemplar les composicions realitzades al segle XIX.

Entre els eixos temàtics que es poden considerar nous, també cal posar en valor l'interès de l'artista per l'entorn natural, allò que convencionalment hem identificat amb l'etiqueta del gènere de paisatge. Tradicionalment, Fortuny sempre havia estat identificat com un pintor de taller, amb una escassa, per no dir nul·la, presència de la natura en la seva obra. Tanmateix, una mirada més acurada i aprofundida permet descobrir la importància que per a la seva evolució com a pintor va tenir la relació dialèctica que va establir amb el medi natural. Lluny de conrear un paisatgisme, en la seva dimensió més habitual i convencional, com un gènere molt practicat pels pintors del segle XIX, fins al punt d'esdevenir un dels trets més característics de la pintura de l'època, el reusenc es va decantar per interactuar amb el seu entorn. En moltes de les seves pintures, i, molt especialment, en el cas de la seva obra sobre paper, es percep el rol que hi van jugar els efectes atmosfèrics en la construcció del seu llenguatge i de les formes artístiques. En termes formals, Fortuny es va deixar seduir per l'impacte visual de la natura, com es pot apreciar en una obra com la *Batalla de Tetuan*, concebuda com una pintura d'estudi, però, que, també va ser el resultat d'un procés creatiu preliminar, en el qual els estudis preparatoris aquarellats, realitzats a l'aire lliure, van ser determinants per convertir aquesta grand machine en una composició híbrida i en la qual el paisatge, fonamentalment el celatge, va agafar un protagonisme inusitat, fins al punt de revertir el seu propòsit original de ser una icona destinada a exaltar l'èpica militarista i ser transmissora d'uns valors moralitzadors, característics del gènere de la pintura d'història.

Tampoc no podem oblidar la curiositat que va sentir per la representació dels espais ajardinats, convertits en una prefiguració dels denominats refugis climàtics, sinó que van esdevenir un emblema de la seva estètica, molt influenciada pel llenguatge japonès, present en el seu gust per la botànica, pels motius florals, vegetals, pels arbres, les plantes i per tots els organismes vius. Durant els dos anys d'estada a Granada, entre 1870 i 1872, la iconografia dels jardins va jugar un rol molt destacat i va esdevenir un dels seus principals signes d'identitat. Més enllà de les evidents i òbvies referències ornamentals i decoratives, el repertori organicista sempre va formar part dels seus interessos, com es pot verificar en una de les seves produccions gravades, *El botànic*; un aiguafort en el qual va combinar la temàtica de gènere, amb un protagonista que vesteix una casaca, amb una detallada imatge d'una natura que es mostra de forma exuberant i esplendorosa. Amb aquestes produccions Fortuny inaugura una nova sensibilitat, una mirada que trenca amb el tòpic de la ciutat de Granada, com un model d'espai pintoresc i monumental.

Al capdavant, malgrat la distància temàtica, històrica i l'existència d'una escala de valors socials diferents, la contemplació de les seves escenes no es limita a desvetllar la nostra capacitat de sorpresa o d'admiració, davant d'un desplegament de recursos preciosistes o del virtuosisme de la seva tècnica, sinó que activa les nostres facultats intel·lectuals i ens convida a reflexionar sobre algunes de les problemàtiques que formen part

del nostre temps, entre les quals podem esmentar les següents: la guerra, els estereotips de gènere, la fama, les crisis emocionals, la frustració per la incapacitat a l'hora de materialitzar la idea artística, el colonialisme, el col·leccionisme, el luxe o els canvis en el gust i les consideracions de tipus estètic. Igualment, les composicions ajuden a descobrir noves facetes d'un autor prolífic, que va ser capaç d'abordar, amb una total garantia d'excel·lència i qualitat tècnica, qualsevol mena de les disciplines que va conrear: ja fos la pintura, el dibuix, el gravat; sense menystenir, atesa la importància que va arribar a adquirir, la pràctica del col·leccionisme d'objectes antics i de la qual va arribar a esdevenir un dels seus representants més conspicus.

Marià FORTUNY MARSAL
«Autoretrat» (c. 1858)
Oli sobre tela,
MNAC 8173-000

Marià FORTUNY MARSAL
«L'odalisca» (1861)
Oli sobre cartró,
MNAC 10691-000

Marià FORTUNY MARSAL
«La batalla de Tetuan» (1862-1866)
Oli sobre tela,
MNAC 10695-000

Marià FORTUNY MARSAL
«La vicaria» (1868-1870)
Oli sobre fusta,
MNAC 10698-000

Marià FORTUNY MARSAL
«Paisatge de Granada» (c. 1871)
Oli sobre tela,
MNAC 10701-000

Marià FORTUNY MARSAL
«El col·leccionista d'estampes» (1866)
Oli sobre tela,
MNAC 14560-000